

Jarosław Kłaczko
Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce
w latach 1918-1939

Toruń 2017, ss. 295.

Przypadająca w tym roku (2018) setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości spowodowała wzrost zainteresowania dziejami Polski międzywojennej. Na rynku księgarskim pojawiło się wiele publikacji, o różnej wartości naukowej, poświęconych Drugiej Rzeczypospolitej. Dobrze się stało, że nie zabrakło pozycji dotyczących historii protestantyzmu w tych latach. Jedną z nich, jak dotychczas najbardziej znaczącą, jest praca pióra Jarosława Kłaczki „Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1918-1939”, wydana w ubiegłym roku w Toruniu, w Wydawnictwie Naukowym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Profesor Kłaczko jest postacią znaną z wielu cennych publikacji, wystarczy wymienić tak przełomowe prace, jak *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2008; *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010; *Na emigracji. Losy polskiego wychodźstwa ewangelickiego w XX wieku*, Toruń 2013. Był także redaktorem trzypięciotomowego dzieła *Kościół luterancki na ziemiach polskich (XVI-XX)*, Toruń 2012 – pierwszej naukowej syntezy dziejów luteranizmu w naszym kraju. Wielokrotnie występował na różnego typu konferencjach krajowych i międzynarodowych. Jest laureatem prestiżowej luteranckiej Nagrody im. ks. Leopolda Otto.

Dzieje protestantyzmu w Polsce w okresie międzywojennym były już przedmiotem badań ze strony historyków polskich i niemieckich. Mamy prace Woldemara Gastparego, Elżbiety Alabrudzińskiej, Olgierda Kieca, Eduarda Kniefla, Alfreda Kleindiensta, Oskara Wagnera czy Berndta Krebsa¹, niektóre

---

¹ W. Gastpar, *Protestantyzm w dobie dwóch wojen światowych*, Warszawa 1978; E. Alabrudzińska, *Kościół ewangelicki na Kresach wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999; E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2004; O. Kiec, *Kościół ewangelicki w Wielkopolsce wobec kwestii narodowościowej w latach 1918-1939*, Warszawa 1995; E. Kneifel, *Geschichte der Evangelischen-Augsburgischen Kirche in Polen 1555-1939*, Niedermarschicht 1964; A. Kleindienst, O. Wagner, *Der Protestantismus in der Republik Polen 1918/1919 bis 1939*, Marburg /Lahn 1980; B. Krebs, *Państwo Naród Kościół. Biskup Juliusz Bursche a spory o protestantyzm w Polsce w latach 1917-1939*, Bielsko-Biała 1998.

nosily piętno czasów, w których powstały, np. Gastparego czy Kneifla. Brakowało jednak syntezy dziejów najważniejszego Kościoła protestanckiego – Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i tę lukę wypełnia właśnie książka J. Kłaczkowa.

Rozprawa opiera się na solidnych badaniach źródłowych. Autor skorzystał z materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach w Berlinie, Warszawie, Poznaniu, Toruniu. Należy jednak pamiętać, że większość dokumentacji kościelnej, w tym akta Konsystorza, uległa zniszczeniu podczas działań wojennych już w 1939 r. Stąd bardzo cennym źródłem okazała się prasa ewangelicka zarówno polska, jak i niemiecka, ukazująca się w dwudziestolecu międzywojennym, z której autor obficie korzystał. Mamy też trochę wspomnień. Zabrakło mi pamiętników Józefa Mieczysława Pfeiffra *Wspomnienia warszawskiego przemysłowca*, Warszawa 2003, czy Krystyny Machlejd *Saga urlichowsko-machlejdowska*, Warszawa 2006, ukazujących elementy życia codziennego mieszczańskich środowisk ewangelickich. Literatura przedmiotu prezentowana w bibliografii jest obszerna i zawiera wszystkie najważniejsze pozycje zarówno polskie, w tym wydane na terenie Czechosłowacji i Czech, jak i niemieckie.

Praca, pisana w układzie chronologiczno-problemowym, składa się z sześciu rozdziałów. Szkoda, że w spisie treści nie wymieniono podrozdziałów, co w pewnym stopniu utrudnia lekturę. Pierwszy rozdział poświęcony jest strukturze Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, jego władzom na poziomie krajowym i lokalnym, rozmieszczeniu ludności ewangelickiej i podziałom narodowościowym. Mamy tu liczne tabelki (aż dwadzieścia) nieco ułatwiające zrozumienie tekstu.

„Działalność Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w państwie polskim” to tytuł kolejnego rozdziału. Omówione w tej części zostały starania polskich ewangelików i generalnego superintendenta ks. Juliusza Burschego, np. na konferencji pokojowej w Paryżu, o przyłączenie tzw. kresów polsko-ewangelickich, czyli Mazur, Śląska Cieszyńskiego i Górnego Śląska do Polski. Nie w pełni zakończone sukcesem. Zaangażowanie się władz Kościoła w tego typu działalność, wbrew stanowisku znacznej części współwyznawców Niemców, wynikało z kilku powodów. Obok zrozumiałej dążności do skupienia jak największej liczby Polaków i ziem polskich w ramach państwa polskiego, chodziło również o poszerzenie znaczenia i liczby protestantów w Drugiej Rzeczypospolitej, w której przewagę mieli rzymscy katolicy oraz zwiększenie liczby Polaków w samym kościele Ewangelicko-Augsburskim, a tym samym ograniczenie wpływów niemieckich.

Sporo miejsca poświęcono dziejom kontrowersyjnej ustawy „O stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego”, której wprowadzanie

w życie doprowadziło do ostrych konfliktów narodowościowych w Kościele i jego faktycznego rozpadu na część polską i niemiecką w przededniu II wojny światowej. Co ciekawe, zarysowały się na tym tle też i różnice zdań w obozie polskim: ks. Zygmunt Michelis wzywał publicznie biskupa Juliusza Burschego do kompromisu z niemieckimi współwyznawcami. Jest też w tym rozdziale mowa o odbudowie kościołów, działalności diakonatu. Szkoda, że zaledwie pół strony dotyczy ewangelickich organizacji czy duszpasterstwa wojskowego.

Stosunkom z władzami państwowymi poświęcony jest trzeci rozdział. Z rządami sanacyjnymi biskupowi Burschemu współpracowało się dobrze, miał dobre kontakty z Józefem Piłsudskim, niegdysiejszym ewangelikiem, a także z prezydentem Mościckim. W środowiskach polsko-ewangelickich panował swoisty kult Marszałka (ciekawe, jaki był stosunek do niego niemieckich współwyznawców). Jest też mowa o entuzjastycznym stosunku władz kościelnych do przyłączenia Zaolzia. Natomiast podrozdział o działalności nieco marginalnej organizacji Federacji Ewangelików Polskich wydaje się zbyt obszerny (14 stron). W okresie międzywojennym ewangelicy zarówno polsko- jak i niemieckojęzyczni prowadzili ożywioną działalność wydawniczą; ukazywało się w różnych okresach 70 czasopism. O prasie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego traktuje czwarty rozdział.

W kolejnym czytamy o edukacji i życiu religijnym ewangelików augsburskich. Jest tu mowa o ośrodkach akademickich, a zwłaszcza o Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego i jego studentach oraz o luterzańskich organizacjach studenckich. Ze spraw dotyczących życia religijnego ciekawie przedstawione zostało miejsce confirmacji w życiu duchowym ewangelików augsburskich. Natomiast zabrakło mi w tym rozdziale omówienia życia codziennego ewangelików w Drugiej Rzeczypospolitej, specyficznej ewangelickiej obyczajowości, działalności kościelnej na szczeblu parafialnym, a przecież istniały: koła pań, chóry kościelne, orkiestry puzonistów, obozy młodzieżowe. Pominięty został problem konwersji na protestantyzm i jednocześnie dość skrótowo przedstawiona kwestia odchodzenia od luteranizmu (s. 270), głównie z powodu zawierania małżeństw mieszanych.

Najważniejszej postaci w polskim protestantyzmie, ks. bp. Juliuszowi Burschemu, poświęcony jest ostatni rozdział. Słusznie pisze J. Klaczkow, że Kościół Ewangelicko-Augsburski swoją pozycję zawdzięczał zwierzchnikowi (s. 272), mającemu dobre układy z władzami Drugiej Rzeczypospolitej. Autor zwraca też uwagę na działania prowadzone przez ks. bp. J. Burschego w kierunku (s. 272) „stopniowej polonizacji swych obcojęzycznych wiernych”, które miały prowadzić do powstania polskiego ewangelickiego kościoła, o którym marzył już ks. Leopold Otto. Ale na marzeniach się skończyło.

Pod względem warsztatowym dysertacja nie budzi zastrzeżeń. Przypisy i bibliografia są rzetelnie opracowane. Książka pisana jest ładnym, literackim językiem, ma wartką narrację, dobrze się ją czyta. Należy podkreślić umiar i obiektywizm Autora w ocenie poszczególnych wydarzeń czy postaci. Publikację tę wyróżnia bardzo dobre opanowanie terminologii związanej z historią protestantyzmu. Liczne ilustracje są ciekawym i trafnym uzupełnieniem tekstu.

Recenzowana pozycja wydana została w 2017 r., w roku 500-lecia Reformacji, rozpowszechniana jest w 2018 r. w stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości. Łączy więc niejako te dwie wielkie rocznice, dotyczy bowiem i dziejów protestantyzmu, i odrodzonej Polski. Mam nadzieję, że znajdzie liczne grono czytelników.

Tadeusz Stegner